

وکلای تطبیقی ارتباط حق مالکیت فکری ناشی از اختراعات دارویی با حق بر سلامت از منظر قوانین موضوعه ایران و موافقت نامه تریپس

محمد عالم زاده^۱

دانیال فرهادی^۲

مهدی طالقان غفاری^۳

تاریخ دریافت:

1399/09/13

تاریخ قبولی:

1399/11/02

قابل دانلود از تاریخ:

1399/12/04

چکیده

با گسترش جوامع بشری و پیشرفت تکنولوژی، بیماری‌های جدیدی با قدرت انتقال بالا در بین افراد جامعه شیوع یافته است که کنترل این بیماری‌ها و برقراری نظم سلامت عمومی در جامعه نیازمند به روزرسانی صنعت دارویی و اختراع داروهای جدید است که امروزه اختراعات دارویی بخش مهمی از تولیدات صنعتی را به خود اختصاص داده و شرکت‌های بزرگ سرمایه‌گذاری، خواهان حمایت از این اختراعات با انگیزه سرمایه‌گذاری می‌باشند. یقیناً پیشرفت در حوزه اختراعات دارویی، منافع بشری بسیاری نیز در پی دارد؛ اما حمایت بدون قید و شرط از این اختراعات در تعارض با حق بر سلامت افراد به عنوان یک حق بنیادین بشری، قرار دارد؛ بنابراین یکی از چالش‌های مهم که نظام‌های حقوقی با آن مواجه هستند، تعارضات موجود در حمایت از حقوق مالکیت فکری ناشی از اختراعات دارویی و دسترسی به حق بر سلامت در جوامع بشری است. برای حل این تعارض، ضروری است تا در خصوص

^۱ استادیار حقوق خصوصی دانشگاه آزاد اسلامی واحد قائم شهر، قائم شهر، ایران.

^۲ دانشجوی مقطع دکتری فقه و حقوق دانشگاه مازندران، بابلسر، ایران.

نویسنده مسئول

^۳ دانشجوی مقطع دکتری حقوق خصوصی دانشگاه مازندران، بابلسر، ایران.

کلیدواژه‌ها:

حق بهداشت عمومی؛ حق دسترسی به دارو؛ اختراعات دارویی؛ مالکیت فکری؛ موافقت-نامه تریپس.

اعمال حقوق مالکیت فکری و تضمین حق بر سلامت، نگرشی متفاوت مبتنی بر رعایت حقوق مخترعین و حفظ سلامت جامعه بشری را در هنگام تصویب قوانین، در دستور کار قرار داده شود. به همین منظور، دولت‌ها با هدف حل تعارض، در جهت تصویب یک نظام تقنینی جامع که شامل حمایت از اختراعات دارویی و نیز حفظ حقوق بنیادین بشری شود، اقدام نمودند که به تصویب موافقت‌نامه تریپس منجر گردید و مقررات ماهوی نسبتاً کاملی را در راستای حمایت از حقوق مالکیت فکری بیان می‌دارد. اما با وجود موافقت‌نامه‌هایی در این حوزه، از جمله موافقت‌نامه تریپس در سطح بین‌المللی و برخی از قوانین مصوب داخلی، تاکنون برخی از تعارضات مرتفع نگردیده است که لازمه ارتقای این تعارضات و حفظ منافع مخترعین و عدم تضییع حقوق بنیادین بشری، اعمال یک نگرش ماهوی و اساسی بر محتوای این موضوعات و نیز اعمال محدودیت‌هایی از قبیل استثنائات بر اختراعات دارویی و حفظ نظم عمومی جامعه، می‌باشد.

۱ مقدمه

حقوق بر اموال غیر مادی و حقوق جلب مشتری را به کار برده‌اند. این اصطلاح معادل «intellectual property» است. واژه «property» در زبان انگلیسی هم به معنای حق مالکیت و تصرف بوده و هم به معنای مال و شیء که مالکیت به آن تعلق می‌گیرد، است. کلمه «intellectual» نیز وصفی است که بر توانایی فرد به فکر کردن در یک روش منطقی و شناخت اشیاء و یا به‌کارگیری این توانایی دلالت می‌کند (بزرگی، ۱۳۸۲، ۱۹۲).

همچنین در زبان فارسی، اصطلاح حقوق مالکیت‌های فکری دو مفهوم دارد که یک مفهوم آن مربوط به یک رشته علمی است که اصول و قواعد حاکم بر مالکیت فکری را مورد مطالعه و بررسی قرار می‌دهد و مفهوم دیگر آن مربوط به مجموعه حقوقی است که از مالکیت فکری ناشی می‌شود (انصاری، ۱۳۹۲، ۱۷۶).

حقوق مالکیت فکری حقوقی است که در زمینه توسعه دانش و فناوری، تجاری‌سازی این و مطمئن دستاوردهای علمی و فنی به عنوان یک تکیه‌گاه مطمئن برای حفظ منافع قرار گرفته است. این موضوع یکی از مباحث مهم در نظام حقوقی دولت‌های مختلف می‌باشد و مراجع قانون‌گذاری را بر آن داشته تا با تمهید قوانین لازم در این حوزه اقدام و سازوکارهای مناسب برای تعاملات بین‌المللی را فراهم سازند.

موضوع مالکیت فکری که ناشی از هنر و ابتکارات انسان است، بحث نوینی محسوب نمی‌شود و با پیدایش انسان، مالکیت فکری نیز به وجود آمده است؛ چراکه فکر قدرت لاینفکی بوده که انسان، همیشه به منظور رفع نیازهای خود از آن بهره گرفته است. اصطلاح مالکیت فکری را نخستین بار پیکار- حقوقدان بلژیکی در سال ۱۸۹۹ استفاده نموده و برخی از حقوقدانان به جای آن اصطلاح مالکیت‌های غیر مادی،

علائم تجاری ایران در ۹ فروردین ۱۳۰۴ شروع و با اصلاحات بعدی به تصویب قانون ثبت علائم و اختراعات در ۲۹ تیر ماه ۱۳۱۰ منجر گردید؛ که به همراه آیین نامه اصلاحی آن تا زمان حاضر مورد استناد متقاضیان ثبت علائم و اختراعات قرار گرفته است. علاوه بر وضع قوانین، در معاهدات و همکاری های فنی بین ایران و سایر کشورها نیز، حمایت از اختراعات و دستاوردهای فنی، از اهمیت ویژه ای برخوردار بوده و همواره به آن اشاره شده است.

به موازات این قوانین، قانون مقررات امور پزشکی، دارویی و مواد خوردنی و آشامیدنی مصوب ۱۳۴۴/۳/۲۹ با اصلاحات بعدی آن و قانون حمایت از حقوق مؤلفان و مصنفان و هنرمندان مصوب سال ۱۳۴۸ و آیین نامه اجرایی آن و قانون ثبت ارقام گیاهی و کنترل و گواهی بذور نهال مصوب ۱۳۸۲/۴/۲۹ نیز در این حوزه به تصویب رسیده است.

آثار فکری نقش بسزایی در گسترش جهان کنونی ایجاد نموده اند. به همین دلیل حفاظت از دارایی های فکری و دستاوردهای فناورانه تبدیل به یک اصل اساسی در نظام های حقوقی مختلف دنیا شده است؛ از این رو توسعه حقوق مالکیت فکری می تواند ضامن موفقیت اقتصادی و فناوری پژوهشگران و همچنین شرکت های دانش بنیان باشد. جوامع کنونی در راستای هدف یاد شده قوانین و مقررات بسیاری در زمینه ی حمایت از آفرینندگان آثار صنعتی، ادبی و هنری به تصویب رسانده اند. حقوق مالکیت فکری در سال های اخیر با بالا رفتن حجم تولیدات آثار و همچنین گسترش ارتباطات در سطوح ملی و بین المللی و خاصه از طریق شبکه جهانی اینترنت و قابلیت

حقوق مالکیت فکری از دیدگاه حقوقدانان عبارت است از؛ حقوق ناشی از آفرینش ها و خلاقیت های فکری در زمینه های علمی، صنعتی، ادبی و هنری. این حقوق به صاحبان آن حق بهره وری از فعالیت های فکری و ابتکاری انسان را می دهد و دارای ارزش اقتصادی است و قابلیت داد و ستد دارد اما موضوع آن شیء مادی نیست (کاتوزیان، ۱۳۸۰، ۳۹۵، Craghill, 2007: 205, Huang Li, 2019: 6).

لازم به ذکر است با توجه به این که در تعریف حقوق مالکیت فکری، تعاریف متعددی که نشان دهند تفاوت در برداشت ها می باشد، بیان شده است، نمی توان یک تعریف جامع و مانع را برای آن بیان کرد. همچنین در معاهدات بین المللی نیز به طور صریح و روشن به تعریف این حقوق پرداخته نشده است بلکه اغلب به ذکر مصادیق بسند گردید؛ مثل بندهای ۲ و ۳ ماده یک کنوانسیون پاریس راجع به حمایت از حقوق مالکیت صنعتی و یا بند ۸ ماده ۲ کنوانسیون تأسیس سازمان جهانی مالکیت فکری، با توجه به توسعه روز افزون قلمرو تحت پوشش حقوق مالکیت فکری از جمله در حوزه زیست فناوری، اخلاق زیستی، جنبش نرم افزاری و... عدم ارائه یک تعریف مشخص از حقوق مالکیت فکری را می توان نقطه مثبتی برای آن تلقی نمود؛ چرا که این وضعیت راه توسعه دامنه شمول را باز گذارده و از ورود مصادیق جدید به این قلمرو جلوگیری نخواهد کرد.

در ایران نیز با توجه به توسعه فناوری و دستاوردهای علمی و فنی؛ مراجع قانون گذاری، نیاز به وضع قوانین در جهت حفظ حقوق این دستاوردها را بیش از پیش احساس نمودند. اقدام به وضع قوانین در حوزه مالکیت فکری با تصویب قانون ثبت

البته باید عنوان کرد که تولیدات دارویی با توجه به این که صنعتی با سوددهی بالا می باشد؛ مورد توجه جوامع و سرمایه گذاران قرار گرفته اند (صادقی، ۱۳۸۷، ۱۳)؛ بنابراین، گرایش کشورهای توسعه یافته به بهره برداری از منافع اقتصادی دارو از یکسو و تأکید کشورهای در حال توسعه بر نقش انسانی و حقوق بشری دارو از سوی دیگر، سبب شده است تا اختراعات دارویی در میان سایر اختراعات، متمایز و ممتاز بوده و در عین حال، عنوان چالش برانگیزترین حوزه حقوق مالکیت فکری را به خود اختصاص دهد (Ager, 2002: 1). بر این اساس؛ دارو به عنوان یکی از بارزترین نقاط پیوند مالکیت فکری و حقوق بشر، مطرح کننده مسائلی اساسی است که در این مقاله، سعی شده است تا با بررسی حق اختراعات دارویی و تعیین حق سلامتی به عنوان یک حق بشری، تعارضات موجود در تحقق این حقوق را مورد ارزیابی قرار داده و با تطبیق تعهدات موجود در موافقت نامه تریپس و قوانین مطروحه در نظام حقوقی ایران به بیان اولویت بندی هر یک از حقوق در تعارض با حقوق دیگر پرداخته شود.

۲ حق اختراع^۴

اختراع عبارت است از هر نوع آفرین فکری که منجر به برطرف نمودن مشکلی در صنعت و تجارت می گردد (نوروزی، ۳۸: ۱۳۸۱). حق اختراع، حتی است انحصاری (Davies, 2011: 605) (Dennis, 2014: 55; Pereira, 2011: 176) موقت و مشروط

دسترسی آسان و سریع اندیشه های مخترعین، با تهدیدات جدی از حیث سوء استفاده از حق آفرینندگان آثار مواجه شده است. حقوق مالکیت فکری از بحث برانگیزترین مباحث عصر کنونی در عرصه جهانی به شمار می آید. کشورهای توسعه یافته و کشورهای در حال توسعه، در مواجهه با این حقوق دو دیدگاه مختلف را مورد توجه قرار داده اند. کشورهای در حال توسعه، با توجه به این که به عنوان وارد و مصرف کنندگان اصلی محصولات فکری هستند خواستار تعدیل این حقوق انحصاری به نفع توسعه می باشند؛ اما در مقابل کشورهای توسعه یافته با توجه به گسترش تولیدات و اختراعات خود از حامیان اصلی حمایت گسترده از این حقوق محسوب می شوند که این دو دیدگاه باعث نمایان شدن تعارضات بسیاری در ثبت اختراعات و بهره برداری از آنها شده است. زمانی این تعارض پررنگ تر خواهد بود که انحصارات ناشی از اعمال این حق با مباحث سلامتی از جمله حق بر سلامتی مرتبط شود؛ که در این صورت حق بشر و حمایت از آن نیز در مقابل حق مالکیت فکری قرار گرفته و این مهم حمایت و انحصار طلبی اختراعات دارویی را با مشکل مواجه خواهد نمود. حق بر سلامتی، دارای مصادیق متعددی است، اما بی تردید مهم ترین جنبه آن، مقابله با بیماری ها و مرگ و میرها و کسب تندرستی از دست رفته است و در راه تحقق این جنبه از سلامتی، دارو به عنوان مهم ترین ابزار بشری نقشی برجسته و انکارناپذیری یابد (Salazar, op.cit.65.1999)

⁴patent

سازوکار حمایت از مخترعین نرم‌افزارهای رایانه‌ای به‌عنوان یکی از مصادیق تعبیه شد. در سال ۱۳۸۰ ایران به عضویت رسمی سازمان جهانی مالکیت فکری درآمد. این سازمان به‌عنوان یکی از آژانس‌های تخصصی مالکیت سازمان ملل اقدام به مدیریت معاهدات بسیاری در زمینه‌های مالکیت فکری و به‌تبع آن حق اختراع نموده است. در قانون تجارت الکترونیک مصوب ۱۳۸۲ نیز مقنن صراحتاً حمایت خود را از حقوق مالکیت فکری در بستر مبادلات الکترونیک اعلام داشته است. نهایتاً قانون ثبت اختراعات، طرح‌های صنعتی و علائم تجاری در سال ۱۳۸۶ با هدف انطباق قوانین داخلی با استانداردهای بین‌المللی در راستای الحاق به سازمان جهانی تجارت به تصویب رسید (بزرگی، فقی زاده، ۱۳۸۸، ۵۹). این قانون توجه خاصی به حق اختراع نموده است.

با وجود صراحت در شناسایی چنین حقوقی برای مخترعین؛ در برخی موارد به جهت جلوگیری از سوء استفاده از حق یادشده و همچنین در موارد تعارض حق اختراع با حقوق والای انسانی، استفاده دیگران بدون کسب اجازه از دارندگان حق اختراع امکان‌پذیر است (Khan 2013: 226). اعطای چنین مجوزی ابتدا در کنوانسیون پاریس مطرح و سپس در قوانین اکثر کشورها مورد پذیرش قرار گرفت (Correa 2018: 679-699, Liu). در برخی کشورها این موضوع صراحتاً در قانون خاصی راجع به اعطای مجوز اجباری مورد شناسایی قرار گرفته است و این در حالی است که در برخی کشورهای دیگر چنین حتی در قوانین مختلف پیش‌بینی شده است ولیکن قانون خاصی برای آن وضع نشده است (بختیاروند، ۱۳۹۶، ۸۰).

جهت استعمال، انتقال، فروش، عرضه، واردات و اعطای مجوز بهره‌برداری. این حق تابعی از حقوق مالکیت فکری است و به جهت اهمیت والای آن در توسعه و گسترش صنعت و در نتیجه پویایی اقتصاد کشورها مورد توجه ویژه قرار گرفته است. از این رو حمایت از مالکیت صنعتی در حقوق داخلی و روابط بین‌المللی امری حیاتی جلوه می‌نماید. در ابتدا کنوانسیون پاریس در زمینه‌ی حمایت از مالکیت صنعتی در سال ۱۸۸۳ به بحث اختراعات توجه نمود. در سال ۱۹۷۰ معاهده همکاری ثبت اختراع در واشنگتن به امضا رسید که با پیوستن بیش از ۱۵۰ کشور به این معاهده شرایط استفاده از مزایای ثبت بین‌المللی اختراعات را برای اعضای خود فراهم کرد. در همین دوره، سازمان جهانی مالکیت فکری نیز به این عرصه وارد شد، این سازمان به‌عنوان یکی از آژانس‌های تخصصی سازمان ملل با هدف حمایت از مالکیت فکری در حال فعالیت است. در سال ۱۹۹۵ معاهده‌ای تحت عنوان تریپس وضع شد. این معاهده ضمن بیان برخی قواعد عمومی حاکم بر مالکیت فکری، اقدام به نشر قوانینی در خصوص حق اختراع نمود که از اهمیت خاصی برخوردار است (تقی زاده، ۱۳۹۳، ۱).

حمایت از اختراعات در حقوق ایران برای نخستین بار در سال ۱۳۱۰ با تصویب قانون ثبت علائم و اختراعات به وقوع پیوست. در ادامه کشور ایران در سال ۱۳۳۸ به کنوانسیون پاریس پیوست و بالحاظ به بازنگری‌های موجود و تصویب مجلس شورای اسلامی در سال ۱۳۷۷، گامی اساسی در راستای حمایت از مالکیت صنعتی و خاصه حق اختراع برداشته شد. در سال ۱۳۷۹، قانون حمایت از پدیدآورندگان نرم‌افزار رایانه‌ای به تصویب رسید و بدین گونه

به دعوی می نمایند (الماسی، ۴، ۱۳۹۱، صفایی، ۷۴، ۱۳۹۳ و امیر معزی، ۱۳۹۱، ۲۱).

۳ حق بر سلامت و بهداشت عمومی

بهداشت مجموعه‌ای از علوم مختلف است و به طور کلی منظور از آن، انجام کارهایی برای جلوگیری از ابتلای مردم به بیماری و رسیدن به سلامتی است. بهداشت؛ علم و هنر پیشگیری از بیماری‌ها و طولانی کردن عمر و ارتقاء سلامتی به وسیله‌ی کوشش‌های اجتماعی است. کوشش‌های اجتماعی متشکل است از؛ آموزش بهداشت، بهداشت محیط، تشخیص بیماری‌ها، پیشگیری علیه بیماری‌های عفونی و ایجاد یک سیستم اجتماعی که هر فرد بتواند از حق طبیعی خود برخوردار باشد.

مفهوم حق بر سلامت در حوزه زندگی انسان گسترش یافته و ضامن سلامت فرد و جامعه به شمار می‌رود؛ از این رو از دیدگاه جهانی، میدان رسالت‌ها، وظایف و فعالیت‌های بهداشت عمومی، جهان شمول گردید و از فرد به سمت جامعه جهانی پیشروی می‌کند (شجاع، ۱۳۸۷، ۱۴۹).

بهداشت و سلامت به عنوان یکی از ارکان اساسی در نظام حقوق بشر مورد توجه قرار گرفته است، لذا حق برخورداری از سلامت فیزیکی، روانی، اجتماعی و معنوی باید به عنوان حتی بشری در دسترس همگان قرار گیرد که تأمین این حق یکی از ارکان مهم پیشرفت در هر جامعه‌ای محسوب می‌گردد (جانوس، ۱۳۸۳، ۱۷۴).

یکی از حقوقی که در اکثر میثاق‌های اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی و اعلامیه جهانی حقوق بشر به عنوان اصلی اساسی مورد تأکید قرار گرفته، حق بر سلامت است؛ از این رو در تعارض مابین حق اختراع و حق بر سلامت، دولت‌های توانمند در مواردی و با وجود شرایطی با عدول از حق مخترعین اقدامات لازم برای حفظ و برقراری سلامت آحاد جامعه را فراهم آورند. یقیناً اختراعات مربوط به تشخیص و معالجه بیماری‌های انسان یا حیوان یکی از مواردی است که کمک شایانی در جهت شناسایی مناسب و به موقع بیماری و متعاقب آن اقدامات احتیاطی لازم و درمان شخص بیمار می‌نماید. قوانین مالکیت فکری و ثبت اختراعات روش‌های درمان را از شمول حمایت مستثنی نمودند و این امر به وضوح در بند ۲ ماده ۲۸ قانون ثبت علائم و اختراعات سال ۱۳۱۰ و بند ۳ ماده ۲۷ موافقت‌نامه تریپس و همچنین بند ۴ ماده ۴ قانون ثبت اختراعات، طرح‌های صنعتی و علائم تجاری مصوب ۱۳۸۶، قابل رؤیت است چرا که حق بر سلامت نسبت به حقوق مخترعین از اهمیت بالاتری برخوردار است (شیخی، ۱۳۸۵، ۷۴).

امکان بروز اختلاف در مسائل مربوط به حق اختراع امری شایع است. در دعوی که حداقل یک عنصر خارجی در آن به چشم می‌خورد، قاضی ابتدا باید در صدد حل مسئله تعارض قوانین برآید؛ بنابراین باید تعیین کند قانون کدام کشوری که ارتباط با دعوی دارد، بر رابطه حقوقی فی مابین حکومت داشته و بر اساس آن می‌توان به حل و فصل اختلافات حادث شده پرداخت. در این راستا قضات با بهره‌مندی از مجموعه قواعدی که بر اساس آن می‌توان قانون صلاحیت‌دار را انتخاب نمود، اقدام به رسیدگی

استکف نمایند و در مسیر بهره‌مندی از این حق موانع موجود را مرتفع نمایند؛ از این رو با تصویب برخی قوانین نباید باعث ایجاد محدودیت‌هایی در این مسیر شوند (Toebes, 661: 1999).

۲. تعهد به حمایت^۶؛ در این تعهد دولت‌ها ملزم هستند که خصوصی سازی در حوزه بهداشت و درمان را به نحوی اعمال نمایند تا دسترسی برابر برای همه شهروندان به خدمات بهداشتی و درمانی و داروهای مورد نیاز تأمین شود (راعی، ۱۳۸۶، ۸۳)

۳. تعهد به ایفا^۷؛ در این تعهد دولت‌ها متعهد می‌شوند که جهت تحقق کامل حقوق بشری تمام اقدامات ضروری اعم از قانون گذاری قضایی و اجرایی را معمول بدانند (صادقی، ۱۳۸۸، ۲۰۵)؛ به عبارت دیگر دولت‌ها موظف هستند با تصویب قوانین و اتخاذ تدابیر ضروری و مؤثر و سایر اقدامات نظارتی، حمایتی و نیز بازنگری و اصلاح در برخی از قوانین و مقررات و عرف‌های نامتعارف که ناقض حق بر سلامت محسوب می‌شوند در مسیر تحقق و رعایت حقوق بشری طی طریق نمایند.

۴ اختراعات دارویی

ناگفته پیداست که یکی از مهم‌ترین ابزارهای تحقق حق بر سلامت، دارو است که نقش غیر قابل انکاری در ابعاد سلامتی از جمله پیشگیری، مقابله و درمان بیماری‌ها ایفا می‌نماید. به همین

۳،۱ وظایف دولت‌ها در تأمین بهداشت و سلامتی

همان‌طور که در بحث قبل بیان گردید، حق بر سلامت، یک حق جهان شمول محسوب می‌شود که فقط مختص افراد یک کشور نیست بلکه مخصوص تمام افراد جامعه بشری می‌شود و در اعلامیه جهانی حقوق بشر نیز؛ از حق بر سلامت، به عنوان (حق هر کس)، نام برده شده است؛ بنابراین تمام دولت‌ها متعهد هستند که حق بر سلامت را برای تمامی آحاد جامعه تأمین نمایند (آل کجبان، ۱۳۹۲، ۱۵۹).

لازم به توضیح است؛ از آنجایی که حق بر سلامت از حقوق بنیادین بشری بوده و صرفاً جنبه قراردادی و معاهده‌ای ندارد که فقط کشورهای عضو میثاق یا سایر معاهداتی که این حق در آن‌ها شناسایی شده است، ملزم به تأمین آن باشند، بلکه تمام دولت‌ها موظف به تأمین آن هستند؛ در ادامه به بیان تعهدات دولت‌ها در قبال حق بر سلامت، پرداخته خواهد شد.

تعهدات دولت‌ها در قبال حق بر سلامتی همانند هر حق بشری دیگر دارای سه بعد تعهد به احترام، تعهد به حمایت و تعهد به ایفا است (Eide, Asbyorn, 2001, 79).

۱. تعهد به احترام^۵؛ در این تعهد، دولت‌ها ملزم هستند که از مداخله مستقیم و یا غیر مستقیم در اجرای حق بر سلامت

⁷Obligation to Fulfill

⁵Obligation to Respect

⁶Obligation to Protece

در پاسخ به سؤال فوق باید عنوان کرد که؛ در امکان سنجی حق مالکیت فکری بر اختراعات دارویی اختلاف نظر وجود دارد و برخی موافق حق بر اختراعات دارویی هستند و در مقابل برخی نیز مخالف این حق بر اختراع می‌باشند (صادقی، ۱۳۸۷، ۲۱۵) که در ادامه به بررسی دلایل موافقان و مخالفان خواهیم پرداخت؛

موافقان حق بر اختراعات دارویی بر این عقیده‌اند که نظام مالکیت فکری، سبب افزایش انگیزه ابداع‌کنندگان دارو می‌شود و هرچه حمایت‌ها افزایش یابد طبعاً انگیزه برای اختراع دارویی نیز افزایش خواهد یافت که این خود نقش مؤثری در گسترش سلامت و بهداشت جامعه خواهد داشت. این حمایت‌ها نیز غالباً به صورت اقتصادی صورت خواهد گرفت؛ زیرا منابع در دسترس برای تولید محصولات دارویی و تأمین نیازمندی‌های درمانی افراد بشر ناکافی بوده و تشویق افراد به ابداع دارو، مستلزم صرف منابع از جمله هزینه فرصت^۸ است.

اما در مقابل، مخالفان حق بر اختراع بر این نظرند که استناد به این مبنا که حمایت مالی از ابداعات دارویی، سود بیشتری برای افراد یک جامعه دارد، نیازمند اثبات است که احراز بیشترین نفع از کجای و بر اساس کدام معیار و سنجش حاصل شده است (Ager, 2002, 1).

به نظری می‌توان حق مالکیت فکری در اختراعات دارویی را اعمال نمود اما ضروری است تا این حق را با توجه به

منظور دولت‌ها، در اختراعات، جایگاه ویژه‌ای را برای اختراعات دارویی قائل هستند و در همین راستا، به منظور نظام-مند نمودن قوانین مالکیت صنعتی خود، اطلاعات قابل ثبت در خصوص اختراعات را دسته‌بندی نموده‌اند (سجانی/سپهری، ۱۳۸۵، ۱۰) سؤال مهمی که در این حوزه مطرح می‌شود این است که آیا حقوق مالکیت فکری، شامل اختراعات دارویی که به صورت مستقیم با سلامت افراد جامعه در ارتباط است هم می‌شود یا خیر؟

با توجه به بند ۱ ماده ۲۷ موافقت‌نامه تریس در خصوص این دسته‌بندی‌ها و به رسمیت شناختن آن بیان می‌کند؛ «حق ثبت اختراع برای هر نوع اختراع محصول و یا فرایند در تمام عرصه‌های تکنولوژیکی بدون تفاوت گذاری نسبت به منشأ و عرصه اختراع و یا این که محصولات ذی‌ربط ملی است یا وارداتی، قابل تحصیل می‌باشد، این چنین برداشت می‌شود که اختراع به صورت عام بیان شده است، لذا اختراعات دارویی نیز در دسته‌بندی اختراعات قرار گرفته و هیچ‌گونه محدودیتی در این زمینه وجود نخواهند داشت و کشورهای عضو این کنوانسیون مجاز به حمایت از اختراعات دارویی می‌باشند (منفرد، ۱۳۹۴، ۱۵۵).

سؤال مهمی که در این حوزه مطرح می‌شود این است که آیا حقوق مالکیت فکری، شامل اختراعات دارویی که به صورت مستقیم با سلامت افراد جامعه در ارتباط است هم می‌شود یا خیر؟

⁸ Opportunity-cost

مشور، آن سازمان ملزم به تشویق کشورها به ارتقای دوره‌های بالاتر زندگی و یافتن راه‌حل مسائل مربوط به سلامتی شده است. علاوه بر اساسنامه سازمان بهداشت جهانی در اعلامیه جهانی حقوق بشر مصوب ۱۹۴۸ نیز در بند ۱ ماده ۲۵، سلامتی را در زمره حقوق لازم برای هر فرد در جهت بهره‌مندی از استانداردهای مناسب زندگی قرار داده است.

اختراعات دارویی و حق دسترسی به دارو نیز به دلیل ارتباط آن با بهداشت و سلامت عمومی جامعه از جایگاه ویژه‌ای در نظام سلامت کشورها برخوردار است و در اسناد بین‌المللی مورد بحث بررسی قرار گرفته است؛ از این رو در بند ۲ ماده ۲۷ اعلامیه جهانی حقوق بشر مقرر شده است: «هر کس نسبت به حمایت از منافع معنوی و مادی ناشی از هر تولید علمی، ادبی یا هنری که آفریننده آن است، حق دارد». این ماده به حقوق مالکیت فکری تصریح نمی‌کند، اما مفاد آن جای هیچ تردیدی در خصوص ضرورت حمایت از مالکیت فکری دست‌کم در مورد آثار ادبی و هنری (کپی‌رایت) باقی نمی‌گذارد؛ اما سؤال اینجاست که آیا می‌توان در خصوص اختراعات دارویی نیز به مفاد این بند استناد جست؟

پاسخ مثبت است زیرا هر چند از اختراعات دارویی اسمی به میان نیامده است اما در متن بند مورد بررسی علاوه بر تولید ادبی و هنری، به تولید علمی نیز اشاره شده و در برابر تولید ادبی و هنری قرار گرفته است که نشان از تفاوت این دو دارد. تولید به معنای «وجود آوردن»، «شکل دادن و ساختن» است که عنصری از ابتکار و نوع آوری در آن وجود دارد؛ تولید علمی را نیز می‌توان به معنای استفاده از اصول و آیین نظام‌مند دانش و معرفت

شرایط حاکم بر جوامع و میزان دسترسی افراد به سلامتی، اعمال نمود.

۵ حق بر سلامت و حق بر اختراعات دارویی در اسناد بین‌المللی

دولت‌ها در جهت تأمین سلامتی و توسعه بهداشت عمومی موظف‌اند تا با در نظر گرفتن تمهیداتی از قبیل تأسیس نهادهایی با هدف حفظ و بهبود بهداشت و سلامت عمومی، این حق بشری را تأمین نمایند (آل کجیاف، ۱۳۹۲، ۱۴۱). اختراعات دارویی و حق دسترسی به دارو به دلیل ارتباط آن با بهداشت و سلامت عمومی جامعه از جایگاه ویژه‌ای در نظام سلامت کشورها برخوردار است و همین نقش اساسی و مهم در تأمین حق سلامت افراد جامعه باعث شده است تا در مقررات بین‌المللی نیز مورد بحث و بررسی قرار گیرد که در ادامه به تشریح و بیان برخی از اسناد بین‌المللی که از حق بر سلامت و حق اختراعات دارویی سخن به میان آورده‌اند پرداخته خواهد شد؛

۵,۱ منشور ملل متحد

در منشور سازمان ملل متحد هر چند به طور صریح از حق بر سلامت سخنی به میان نیامده است اما در بند الف ماده ۵۵ این

چنان که در بند مذکور بیان شد، در این میثاق نیز از عبارت حقوق مالکیت فکری استفاده نشد ولی از مفهوم عبارت، به راحتی قابل استنباط است که غرض تهیه کنندگان آن اشاره به این حقوق بوده است؛ اما یکی از دلایل عدم استفاده از لفظ مالکیت فکری را باید متداول نبودن کاربرد این لفظ دانست (کریون، ۱۳۸۷، ۱۸). در هر حال، مفاد این قسمت از میثاق در حقیقت تکرار بند ۲ ماده ۲۷ اعلامیه جهانی حقوق بشر است و تفاسیر مذکور مطالب پیشین، در مورد این قسمت از میثاق نیز قابل اعمالی باشد.

۵،۳ موافقت نامه جنبه های تجاری

مالکیت فکری (تریپس)

با تأسیس سازمان جهانی تجارت از طریق موافقت نامه تریپس حداقل استانداردهایی در ارتباط با حقوق مالکیت فکری تصویب گردید. موافقت نامه تریپس، موافقت نامه ای بین المللی می باشد که به وسیله سازمان تجارت جهانی^۹ مدیریت می شود و حداقل استانداردهای جهانی را برای قوانین مربوط به انواع مالکیت فکری در کشورهای عضو WTO تعیین می کند. موافقت نامه جنبه های تجاری حقوق مالکیت فکری تریپس^{۱۰} که جزء لاینفک و اسناد لازم الاجرای سازمان تجارت جهانی است، یکی از جامع ترین و کامل ترین مقررات درباره حقوق مالکیت فکری محسوب می گردد که تاکنون در سطح بین المللی وجود داشته است. این موافقت نامه از نظر پوشش،

دانست که متضمن شناسایی یک مسئله و غالب بندی آن، آزمودن فرضیه ها و سرانجام ایجاد چیزی جدید است. در این معنا، تولید علمی شامل اختراعات و از آن جمله اختراعات دارویی می گردد. مضافاً باید عنوان کرد که تلقی اکثر نمایندگان در کمیسیون حقوق بشر و مجمع عمومی نیز بر آن بوده است که اختراعات نیز مشمول حمایت هستند؛ به علاوه؛ عبارت «هر تولید»، به اندازه کافی موسع است تا ابداعات دارویی را نیز تحت شمول قرار دهد (امیرارجند/حیوی مجند، ۱۳۸۴، ۱۳-۱۴).

۵،۲ میثاق بین المللی حقوق اقتصادی،

اجتماعی و فرهنگی سازمان ملل

متحد

یکی دیگر از اسنادی که به وضوح حق بر سلامت و حق بر اختراعات دارویی را بیان کرده است؛ میثاق بین المللی حقوقی اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی مصوب ۱۹۶۶ است که بند ۱ ماده ۱۲ این میثاق اشعار داشته است: «دولت های عضو میثاق حق هر کس را به تمتع از بهترین حال سلامتی و روحی ممکن الحصول به رسمیت می شناسند». همچنین، بند ۲ ماده ۱۲ شرح وظایف دولت های عضو در تحقق سلامتی بیان می دارد و بر اساس قسمت ج بند اول ماده ۱۵ این میثاق که بیان داشته است: «دولت های طرف میثاق حاضر، حق هر کس را نسبت به امور ذیل به رسمیت می شناسند: ج) برخورداری از حمایت از منافع معنوی و مادی ناشی از هر تولید علمی، ادبی یا هنری که آفریننده آن هستند.

¹⁰TRIPS

⁹WTO

این که در طول چند دهه میان قوانین مختلف کشورها اشاره‌ای به مفاد احصاء شده، نشد است؛ لذا موافقت‌نامه مذکور به جهت ناکارآمد کردن استانداردهای مندرج در قوانین ملی دولت‌های عضو، مورد نقد است. (فتحی زاده، ۱۳۸۲، ۳۹)

اما مفاد ماده ۲۷ موافقت‌نامه تریپس که به طور عمده حمایت از حق اختراع را بیان می‌کند، مقرر می‌دارد:

(۱) حق اختراع، در خصوص هر اختراعی اعم از فرآورده یا فرایند در زمینه فناوری اعمال می‌گردد، مشروط بر این که در بردارنده یک اقدام مبتکرانه و دارای قابلیت لازم برای درخواست ثبت باشد و نیز در بر طبق مواد ۶۵ و ۷۰ این موافقت‌نامه، حق اختراع بدون هیچ گونه تبعیض بر مبنای محل اختراع، زمینه فناوری مرتبط با آن صرف نظر از این که وارداتی است یا به طور محلی تولید شده باید اعمال گردد.

(۲) دولت‌های عضو ممکن است در خصوص بهره‌برداری تجاری از کالاهای ضروری برای حمایت از اخلاق و نظم عمومی، حمایت از حیات یا سلامت انسان‌ها، حیوانات یا گیاهان و پیشگیری از بروز آسیب جدی به محیط زیست در زمینه‌ی حق اختراع استثنائات و ممانعت‌هایی را در قلمرو سرزمینی قائل شوند. البته مشروط به این که اقدام محدودکننده آن‌ها صرفاً به این دلیل نباشد که بهره‌برداری از آن کالا بر طبق قانون آن‌ها ممنوع است.

(۳) دولت‌های عضو ممکن است موارد ذیل را از شمول حق اختراع مستثنا نمایند:

انواع مختلف حقوق مالکیت فکری را شامل گردید و مقررات ماهوی نسبتاً کاملی را در راستای حمایت از آن‌ها بیان می‌دارد که در سال ۱۹۹۴ مورد توافق عمومی قرار گرفت و سازمان تجارت جهانی روند نظارتی و اجرایی آن را عهده دار شد.

در این موافقت‌نامه اعضاء تعهدات مهمی در زمینه حق اختراع بر عهده دارند. نظر به اینکه ارتقای فناوری، انتقال و ترویج فناوری به عنوان مبانی موافقت‌نامه تریپس در ماده ۷ آن پذیرفته شده است، می‌توان گفت که موافقت‌نامه تریپس در صدد برقراری موازنه میان حقوق دارندگان حق انحصاری اختراع و منافع مصرف‌کنندگان می‌باشد (حبیبی، ۱۳۸۳، ۴۵).

ماده ۸ موافقت‌نامه در این زمینه مقرر می‌دارد: ممکن است به منظور انجام اقدامات ضروری برای حمایت از تغذیه و سلامت عمومی و ارتقاء منافع عمومی در راستای اهمیت دادن به توسعه فنی، اجتماعی و اقتصادی، اقدام به وضع یا اصلاح قوانین و مقررات خود نمایند که در این صورت اقدامات مذکور باید مطابق با مفاد این موافقت‌نامه باشد. اقدامات مقتضی بر طبق این موافقت‌نامه ممکن است مستلزم جلوگیری از تعرض به حقوق مالکیت فکری توسط دارندگان حقوق یا اجرای رویه‌هایی باشد که به طور نامعقول مانع تجارت است یا معارض با انتقال بین‌المللی فناوری باشد. به این ترتیب تفسیر موافقت‌نامه تریپس منافع سلامت عمومی را مورد توجه قرار می‌دهد.

عمل‌ترین تعهد موافقت‌نامه تریپس در رابطه اختراع در ماده ۲۷ بیان شده است که دولت‌های عضو را متعهد می‌کند که در صورت وجود شرایط برخورداری از حق اختراع بر طبق موافقت‌نامه تریپس، دسترسی به این حق را تسهیل نمایند. با توجه به

که حقوق مالکیت فکری و انحصارات ناشی از آن با مباحث انسانی از جمله حق بر سلامتی و حق حیات تلاقی پیدا می‌کند، چالش‌های موجود در این زمینه نیز رنگ و بوی حقوق بشری به خود گرفته و اسناد بین‌المللی از جمله موافقت‌نامه تریس را به چالش می‌کشاند و از آنجایی که دارویی یکی از مهم‌ترین ابزارهای مقابله با بیماری است، اختراعات دارویی نیز از این چالش مصون نخواهد ماند.

۶ چالش میان حمایت از اختراعات

دارویی و موازین حقوق بشر

حمایت از اختراعات دارویی و رعایت موازین حقوق بشر به صورت هم‌زمان، همواره با چالش‌هایی روبرو بوده است که در ادامه به بررسی آن پرداخته خواهد شد.

یکی از چالش‌هایی که اکثر کشورها و مخصوصاً افراد با توانایی مالی پایین با آن روبرو هستند، دسترسی به داروهای گران‌قیمت است، چراکه آن‌ها توان پرداخت قیمت‌های تعیین‌شده از سوی شرکت‌های داروسازی برای جدیدترین تولیدات خود را ندارند و همچنین باید عنوان کرد که در معرض خطر بودن مقررات حقوق مالکیت فکری نسبت به حقوق اساسی بشر مانند حق آزادی تحقیق (نسبت به یک مولکول یا پروتئین که حقوق مالکیت فکری آن را احاطه نموده است)، حق بر سلامت و حق بر غذا، خطری نیست که به وضوح قابل مشاهده باشد. بلکه خطری است مبنی بر رشد آهسته محدودیت‌ها. رشد پیوسته‌ای که به ندرت قابل مشاهده است، چراکه در پس‌قاعده‌سازی‌های فنی،

الف: شیوه‌ها و ابزارهای تشخیص بیماری، درمان و جراحی برای معالجه‌ی انسان‌ها و حیوانات؛
ب: فرایندهای زیست‌شناختی ضروری برای تولید گیاهان و حیوانات به غیر از فرایندهای غیر زیست‌شناختی و میکروبیولوژی. با این وجود کشورهای عضو ممکن است به منظور حمایت از گونه‌های گیاهی از طریق اعمال حق انحصاری اختراع با یک سیستم مؤثر دیگر اقدام نمایند.

با توجه به بررسی مفاد بیان‌شده در موافقت‌نامه تریس، چنین برداشتی شود هدف این موافقت‌نامه، حمایت و اجرای حقوق مالکانه شخصی نسبت به محصولات و فرآیندها، فارغ از مبنای آن‌هاست تا از این طریق رفاه اقتصادی و اجتماعی محقق شود. مالکیت در ذات خود انحصار را به دنبال خواهد داشت و این انحصار به مالک اختیار کنترل بر ابداعاتش را می‌دهد. به علت حاکمیت اصل سرزمینی بودن بر قوانین مالکیت فکری، نظام حقوقی کشورها در مورد ثبت اختراع متنوع است، با تصویب تریس حداقلی از ضوابط و معیارهای بین‌المللی در زمینه حق اختراع شکل گرفته است. تریس، اختراع و حق انحصاری ثبت اختراع را تعریف نکرده بلکه تنها به ذکر موضوعات مورد حمایت نظام ثبت اختراع شرایط ثبت و محدودیت‌ها و استثنائات وارد بر آن پرداخته است و حقوق مالکیت فکری که نقطه تلاقی قواعد حقوقی با حوزه‌های مختلفی مانند حوزه اقتصادی، محیط زیست، بهداشت و... می‌باشد یکی از بحث‌برانگیزترین مباحث عصر فعلی در سطح ملی و بین‌المللی است که زمینه‌ساز تصویب موافقت‌نامه تریس بوده است. زمانی

دارو و بهبود وضعیت دسترسی افراد به دارو نشد بلکه به طور فزاینده‌ای بر قیمت داروهای تحت حمایت حق اختراع افزوده شدن و افراد زیادی، از دسترسی به داروهای حیاتی محروم شدند؛ که این مسئله خود معضلات بهداشتی زیادی به خصوص در کشورهای کمتر توسعه یافته و یاد در حال توسعه به وجود آورده است (صادقی، ۱۳۸۶، ۲۰۱ و ۱۹۷).

لذا اختراعات دارویی علاوه بر این که در حوزه بهداشت و سلامت انسانی، وظیفه و نقش محوری دارد، از بعد اقتصادی نیز از اهمیت بالایی برخوردار بوده است که همین نقش دوگانه، زمینه‌ساز چالش‌های بسیاری برای کشورهای توسعه یافته و در حال توسعه، شده است که این چالش‌ها نیازمند یک پیوند اساسی میان اختراعات دارویی و حقوق بشری است. چالش‌هایی که در زمینه تأثیر منفی حمایت از اختراعات بر افزایش قیمت دارو و دسترسی مناسب به دارو و نیز مغایرت با برخی از اصول حقوق بشری مانند اصل منع سوء استفاده از حق و اصل دسترسی به سلامت متبلور خواهد شد.

۶.۱. تعارض موجود در موافقت‌نامه

تریپس

موافقت‌نامه تریپس از نظر پوشش، انواع مختلف حقوق مالکیت فکری از قبیل حق مؤلف، حق نسخه برداری و حقوق جانبی (حقوق اجراکنندگان، تولیدکنندگان آثار صوتی و سازمان‌های پخش رادیو تلویزیونی)، علائم تجاری، علائم جغرافیایی، طرح‌های صنعتی، حق اختراع طرح‌های ساخت مدارهای یکپارچه و اطلاعات افشاء نشده را شامل می‌گردد.

رمزی کردن دکنترین‌های حقوقی و تشریفات اداری پیچیده معنی شده است (نیاورانی، جاوید، ۱۳۹۴، ۳۷)

همچنین باید گفت، قدرتی که حقوق مالکیت فکری اعطا می‌کند به میزان تقاضا و درجه قابلیت جانشینی نسبت به کالاها بستگی دارد. یک حق اختراع راجع به داروی نجات‌دهنده زندگی یا یک الگوریتم حیاتی می‌تواند قدرت بازاری شگرفی ایجاد نماید.

یکی از عواملی که سبب شده است تا سرمایه‌گذاران از سرمایه‌گذاری در حوزه اختراعات دارویی امتناع نمایند، این است که با پیشرفت علم، تولید داروهای جدید، سرمایه‌گذاران را متحمل هزینه‌گزافی می‌نماید، از این رو کارخانه‌های داروسازی برای بهره‌برداری از سرمایه‌گذاری‌های هنگفت خود مستلزم آن هستند که به فعالیت‌های تجاری پردازند. پس همان‌طور که گفته شد شواهدی از تعارض میان حقوق بشر و حقوق مالکیت فکری وجود دارد. به عبارت دیگر، حمایت قوی از حقوق مالکیت فکری ممکن است پیامدهای جدی در حوزه حقوق بشر از جمله حق دسترسی به داروها ایجاد نماید که با تصویب موافقت‌نامه تریپس به عنوان بخشی از موافقت‌نامه‌های سازمان جهانی تجارت در سال ۱۹۹۴ و با گذشت زمان، تمام اعضای اصلی سازمان جهانی تجارت، حقوق اختراعات را برای اختراعات دارویی به تصویب رسانده‌اند. تریپس برای اولین بار مقررات و الزامات بسیار گسترده و فراگیری را مانند ممنوعیت در استثنا کردن حمایت از اختراعات دارویی، ممنوعیت عدم حمایت از فرآورده جدید دارویی، تعیین حداقل ۲۰ سال حمایت از همه اختراعات از جمله دارو، وضع نمود؛ اما این مصوبات نه تنها باعث کنترل قیمت

این سند برای تحقق حقوق بشر و حق برخورداری از سلامت و حمایت از آثار فکری، به طور کامل مناسب و کافی نیست؛ بنابراین از آنجایی که حق بر سلامت و حمایت از حقوق مالکیت فکری، هر دو از حقوق اساسی هستند، لذا هیچ کدام از این حقوق نباید به نفع دیگری از بین برود، بلکه باید تلاش شود تا بین این دو تعامل برقرار شود.

۲، ۶ تعارض حق بهداشت عمومی و حق

بر اختراع در حقوق ایران

نظم عمومی یکی از شرط‌های اصلی و اساسی در ثبت اختراعات است که از آن تعریف دقیقی ارائه شده است. لیکن می‌توان آن را مجموعه قواعد و پایه‌های اساسی مرتبط با حسن جریان امور راجع به اداره کشور و حفظ امنیت، اخلاق، نظام اجتماعی، سیاسی و اقتصادی دانست که تجاوز به آن‌ها مسری نیست (چلبی و همکاران، ۱۳۹۶، ۹۰).

این قواعد به عنوان قواعد حافظ جامعه، مانع شکل‌گیری یا اجرای اعمال حقوقی می‌شوند که برخلاف آن‌ها باشد. در مورد اعطای حق اختراع به مخترع نیز به همین ترتیب است یعنی حمایت از حق خصوصی مخترع باید در راستای حفظ پایه‌های موجود در جامعه باشد.

در بحث مالکیت فکری، زمانی که از عدم مغایرت یک مصداق مانند یک اختراع با نظم عمومی سخن به میان می‌آید غالباً چنین به ذهن متبادری شود که مصداق مورد بحث نباید برخلاف اخلاق حسنه باشد؛ اما در حوزه اختراعات داریوی مصادیق مغایرت با نظم عمومی می‌تواند وسیع تر باشد. این مغایرت‌ها گاهی

تنها استثنایی که در موافقت‌نامه تریپس وجود دارد ماده ۷۳ موافقت‌نامه است که به امنیت ملی استناد می‌کند که این موافقت‌نامه دامنه وسیعی از استثنائات را در خصوص بهره‌برداری انحصاری از اختراع به رسمیت نمی‌شناسد. بند ۳ ماده ۲۷ موافقت‌نامه تریپس صرفاً برخی زمینه‌های معین را از حق اختراع مستثنای می‌کند. از آن جمله می‌توان به روش‌های تشخیص پزشکی، گیاهان و حیوانات اشاره نمود (مافی و همکاران، ۱۳۹۵، ۱۸۷). بند ۲ ماده ۲۷ موافقت‌نامه تریپس استثنایی مشابه ماده ۲۰ گات؛ موارد استثناء که امکان تعدیل در اتخاذ سیاست‌های تجاری، تطبیق آن را با شرایط فرهنگی و ارزشی و دینی خاص کشور میسر می‌نماید را مقرر می‌کند؛ زیرا بر طبق آن هرگونه بهره‌برداری تجاری از سوی دولت‌های عضو که برای حمایت از نظم عمومی یا اخلاق از جمله حمایت از سلامت یا حیات انسان، حیوان و گیاه یا به منظور جلوگیری از آسیب جدی به محیط زیست ضروری باشد مجاز دانسته شده است، حتی اگر مغایر با امتیاز انحصاری بهره‌برداری آثار ناشی از بهره‌برداری تجاری از اختراعات می‌باشد و مواردی را در بر نمی‌گیرد که خود حق اختراع فی نفسه ممکن است آثاری این چنین به دنبال داشته باشد. موافقت‌نامه تریپس صرفاً محدودیت‌هایی را بر حق اختراع اعمال می‌کند و به طور کلی مستثنا نشدن از حق انحصاری اختراع را مقرر نمی‌کند (Joseph 2011, 248). در نتیجه در این موافقت‌نامه مکانیسم قابل مقایسه با ماده ۲۰ گات که بر طبق آن ارجحیت و برتری با ارزش‌های غیر تجاری است، وجود ندارد و لذا تعارضات موجود با موافقت‌نامه تریپس از طریق تفسیر دقیق این موافقت‌نامه به حل و فصل نخواهد انجامید و محدودیت‌ها و استثنائات مقرر در

۷ نتیجه

تیین مفهوم و محتوای حق بر سلامتی که مورد تأکید جوامع مختلف است را صرفاً نمی‌توان با تکیه بر معنای لغوی این حق به اثبات رساند؛ بلکه باید به اسنادی که سلامت را به عنوان حق شناسایی کرده‌اند رجوع کنیم. در ایران، قانون اساسی و بسیاری از قوانین دیگر این حق را به عنوان یک حق بنیادین به رسمیت شناخته‌اند و آن را در نظام حقوقی خود شناسایی کرده‌اند. در این راستا دولت موظف است که یک برنامه جامع یا سیاست ملی برای تحقق آن همانند برنامه نظام جامع سلامت در نظر بگیرد و در جهت ایجاد شرایط مناسب برای دسترسی همه افراد ملت به بالاترین استاندارد قابل حصول سلامتی تلاش کرده و با سیاست‌گذاری و برنامه‌ریزی مناسب به حمایت‌گیری از این حقوق بپردازد؛ اما باید عنوان کرد که حق بهداشت عمومی یا سلامت عمومی در اسناد بین‌المللی حقوق بشری صریحاً و به‌طور مستقل، به عنوان حق بشری ذکر نشده است، با اشاره بند (ج) ماده ۱۲ میثاق بین‌المللی حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی با پیشگیری و توجه به معالجه بیماری‌های فراگیر و پیکار علیه بیماری‌ها، می‌توان بیان کرد که دسترسی به دارو یکی از ابزارهای اصلی رسیدن به این هدف است؛ از این رو حق دسترسی به دارو به عنوان یکی از استحقاقات زیرمجموعه حق بر سلامت به شمار می‌رود و در قالب این حق قابل مطالبه است. به‌منظور نیل به این هدف دولت‌ها موظف‌اند بهره‌مندی از این حقوق را بدون تبعیض برای همه تضمین کرده و حداکثر منابع تحت اختیار خود را به تحقیق حقوق مذکور در میثاق اختصاص دهند؛ اما یکی از

مربوط به فرایند دارویی است، مانند ابداع یک داروی ژنتیکی که شامل استخراج و مداخله در یک ژن انسانی است که خلاف اخلاق انسانی می‌باشد؛ اما زمانی که از مخالفت با نظم عمومی سخن به میان می‌آید، از آثاری که حاصل از ثبت اختراع دارویی است سخن گفته می‌شود و ممکن است سلامت عمومی جامعه را به مخاطره بیندازد؛ مانند افزایش نامتعارف بعث و نشر دارو که می‌تواند با توجه به حساس و حیاتی بودن آن دارو مطابق با تنظیم عمومی ارزیابی شود و سلامت جامعه را با خطر مواجه کند. در این حالت مرجع ثبت اختراع کشور محل تقاضا از ثبت اختراع مزبور خودداری کرده و این دارو حیاتی را به عنوان موضوعی غیر قابل حمایت محسوب می‌دارد (وکیل، ۱۳۸۳، ۷۵).

در نظام حقوقی ایران نیز، علاوه بر موافقت‌نامه تریپس، نظم عمومی نیز یکی از استثنائات بر اختراعات دارویی است که بر طبق این اصل، برای هر اختراعی که مخالف با نظم عمومی جامعه باشد، نمی‌توان تقاضای ثبت اختراع نمود. در ماده ۹۷۵ قانون مدنی نیز به این مهم اشاره شده است و مقنن بیان می‌دارد؛ «محکمه نمی‌تواند قوانین خارجی و یا قراردادهای خصوصی را که برخلاف اخلاق حسنه بوده و به واسطه جریحه‌دار کردن احساسات جامعه یا به علت دیگر مخالفت نظم عمومی محسوب می‌شود به‌موقع اجرا گذارد اگرچه در اجرای قوانین مزبور اصولاً مجاز باشد».

با بررسی قوانین مصوب در این زمینه چنین به نظر می‌رسد که در صورت وجود خطر در ثبت برخی از اختراعات دارویی، نهادهای متولی می‌توانند از ثبت آن خودداری ورزند که این خود نیز استثنایی بر اختراعات و خاصه اختراعات دارویی است.

هخنین می توان باتصویب معاهد بین المللی با موضوع مستقل در حوزه حق بر سلامتی و دسترسی به دارو، در جهت نزدیک شدن به عدالت بین المللی گام برداشت.

منابع

منابع فارسی

کتاب

صفایی، سید حسین، *دوره مقدماتی حقوق مدنی، اموال و مالکیت*، چاپ چهاردهم، میزان، تهران، ۱۳۹۱.

نوروزی، علیرضا، *حقوق مالکیت فکری، حق مؤلف و مالکیت صنعتی*، انتشارات چاپار، تهران، ۱۳۸۱.

امیر معزی، احمد، *قواعد حل تعارض در قانون حاکم بر تمهیدات قراردادی*، دادگستر، تهران، ۱۳۹۱.

انصاری، باقر، *حقوق رسانه*، چاپ چهارم، انتشارات سمت، تهران، ۱۳۹۲.

جانوس، سیمونیدس، *حقوق بشر؛ ابعاد نوین و چالش ها*، ترجمه: محمد علی شیرخانی، ج ۱، انتشارات دانشگاه تهران، دانشکده حقوق علوم سیاسی، تهران، ۱۳۸۳.

سازمان جهانی تجارت، اسناد حقوقی سازمان جهانی تجارت با نتیجه مذاکرات تجاری چند جانبه دوران و گونه، ترجمه: مسعود و محمد و حسین باقانی مقدم و محمد حسن احرام پوش، انتشارات بینا تهران، ۱۳۸۵.

سجانی، عبدالرسول و سپهری، غلامرضا، *فارماکولوژی*، نشر اندیشه آور، تهران، ۱۳۸۵.

موانع موجود در این مسیر قیمت گذاری شرکت های مخترع دارو است که با در نظر گرفتن تمام هزینه های مصرفی، قیمت تمام شده یک دارو را بسیار بالا در نظر گرفته و باعث می شود بسیاری از افراد با سطح درآمد پایین از این حق محروم شوند. علی رغم این مشکل عملی، نمی توان از اهمیت ثبت اختراعات دارویی و حمایت از حقوق مالکیت فکری شرکت های داروساز غافل شد؛ اما در این راستا گاهی حق ثبت اختراع و حق سلامتی و حق بهداشت که از حقوق بشری هستند در تعارض قرار می گیرند که در چارچوب سازمان تجارت جهانی، موافقت نامه تریپس، جهت حل این تعارضات راه کارهایی را مقرر نموده و تعهداتی را برای کشورهای عضو در نظر گرفته است. پس از انعقاد این موافقت نامه نیز تعارضات همچنان ادامه یافته و به ویژه در حوزه های مربوط به انتقال فن آوری و بهداشت و سلامت عمومی برجسته گردید است اما به هر حال هنوز تعارض میان کشورهای توسعه یافته و در حال توسعه وجود دارد و تلاش ها در عرصه بین المللی ادامه دارد. به طور کلی، چنین به نظر می رسد که وجود برخی چالش های بالقوه لزوماً نمی تواند توجیه گر محدودیتی لایتغیر نسبت به ثبت اختراعات موضوع چالش باشد بلکه ضرورت و یا نحوه اعمال این قبیل محدودیت ها حسب مورد، نیازمند توجیهی به واقع ماهوی و اساسی تر مبتنی بر وجود یک نگرش محتوایی بر سنجش وضعیت سلامت جوامع در حال توسعه و کمتر توسعه یافته است. بنابراین، برای تحقق عدالت در حوزه منافع جامعه بین المللی ضروری است تا از تسهیلات مندرج در موافقت نامه تریپس، از قبیل اعطای مجوزهای اجباری برای تولید و توزیع و نیز صدور دارو به کشورهای در حال توسعه و کمتر توسعه یافته استفاده نمود و

شینخی، مریم، چالش‌های حقوق مالکیت فکری در حوزه سلامت، فصلنامه علمی پژوهشی رفاه اجتماعی، سال ۵، شماره ۲۰، ۱۳۸۵.

امیرارجمند، اردشیر، محمد حبیبی مجند، جایگاه حقوق مالکیت معنوی در نظام بین‌المللی، مجله مفید، ۱۳۸۴.
آل کججاف، حسین، مفهوم و جایگاه حق بر سلامت در اسناد بین‌المللی حقوق بشر، فصلنامه حقوق پزشکی، سال هفتم، شماره ۲۴، ۱۳۹۴.

چلبی، فائقه، قاسم آبادی، مرتضی، آقاپور، کمال، تحلیلی بر جایگاه نظم عمومی در نظام حقوقی ایران، فصلنامه قضاوت، شماره ۹۱، ۱۳۹۶.

حبیبیا، سعید، نظام حق اختراع ایران پس از پذیرش موافقت‌نامه راجع به جنبه‌های مرتبط با تجارت حقوق مالکیت فکری (TRIPS)، مطالعات حقوق خصوصی (حقوق) دانشکده حقوق و علوم سیاسی دانشگاه تهران، شماره ۶۶، ۱۳۸۳.

راعی، مسعود، قابلیت اجرایی طرح ۲۰۰۱ مسؤولیت دولت‌ها در حوزه قواعد حقوق بشری، فصلنامه‌ی حقوق مجله‌ی دانشکده حقوق و علوم سیاسی دانشگاه تهران، دوره ۳۷، شماره ۴، صص ۸۴-۸۲، ۱۳۸۶.

رفیعی آتانی عطاء... کاکائی، زهره و فیاضی، ندا، نقش مدیریت مالکیت معنوی در توسعه اقتصادی، چالش‌ها و راهکارها، مجله اقتصادی، شماره ۳ و ۴، ۱۳۹۳.

صادقی، محسن، حمایت از ابداعات دارویی و الحاق به سازمان تجارت جهانی، نشر میزان، تهران، ۱۳۸۷.

صفایی، سید حسین، دوره مقدماتی حقوق مدنی، اشخاص و اموال، انتشارات میزان، تهران، ۱۳۸۲.

کاتوزیان، ناصر، دوره مقدماتی حقوق مدنی اموال و مالکیت، انتشارات میزان، تهران، ۱۳۸۲.

کاتوزیان، ناصر، فلسفه حقوق، شرکت سهامی انتشار، تهران، ۱۳۸۰.

کرپون، متیوسی ار، چشم‌اندازی به توسعه میثاق بین‌المللی حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی، ترجمه‌ی: محمد حبیبی مجند، انتشارات دانشگاه مفید، قم، ۱۳۸۷.

وکیل، امیر ساعد، حمایت از مالکیت فکری در سازمان جهانی و حقوق ایران، انتشارات مجد، تهران، ۱۳۸۳.

مقالات

الماسی، نجاد علی، میرحسینی، مجید، حاکمیت اراده در تعیین قانون حاکم بر مسئولیت مدنی در مقررات متحدالشکل رم ۲ و حقوق ایران، مجله حقوق خصوصی، سال ۷، شماره ۱۷، ۱۳۸۹.

بختیاروند، مصطفی، بررسی فقهی حقوقی مجوزهای اجباری بهره‌برداری از حق اختراع، فقه و اصول، سال ۴۹، شماره ۳، پیاپی ۱۱۰، ۱۳۹۶.

بزرگی، وحید، فتحی زاده، امیر هوشنگ، مقایسه قانون جدید مالکیت صنعتی ۱۳۸۶ با مفاد موافقت‌نامه تریپس در زمینه-ی حق اختراع، فصلنامه پژوهش‌های تجارت جهانی، شماره ۱۷ و ۱۶، ۱۳۸۸.

فصلنامه حقوق پزشکی، ویژه‌نامه حقوق مالکیت فکری، ۱۳۹۵.

پایان‌نامه

تقی زاده، عارف، قواعد و آثار حق اختراع در سازمان جهانی تجارت و سازمان جهانی مالکیت فکری، پایان‌نامه کارشناسی ارشد حقوق بین‌الملل، دانشکده علوم انسانی، دانشگاه پیام‌نور مرکز تهران، ۱۳۹۳.

منابع لاتین

Ager, Brian, The Pharmaceutical Industry's Contribution to Improving Healthcare in the Developing World, Available at: http://www.efpia.org/5_conf_baarticlemay, ۲۰۰۲.pdf.

Agreement on Trade-Related Aspects of Intellectual Property Rights, Marrakesh, 15 Apr 1994

Correa, C. M. Intellectual property rights and the use of compulsory licenses: options for developing countries. Geneva: South Centre, 1999

Craghill, J. & Watts, M. Gowers review-Intellectual property. Computer Law & Security Review, 23(2), 205-207, 2007

Davies, C. R. An evolutionary step in intellectual property rights-Artificial intelligence and intellectual property. Computer Law & Security Review, 27(6), 601-619, 2011

Dennis, J. K. What's mine is mine and what's yours is mine too: Converging US intellectual property exhaustion doctrines. Computer Law & Security Review, 30(1), 55-66, 2014.

Eide, Absyorn and others, Economic, Social and Cultural Rights as Human Rights, Published by Kluwer, 1995.

Huang, W. & Li, X. The E-commerce Law of the People's Republic of China: E-commerce platform

شجاع، جواد، تحقیق و توسعه فناوری نانو از نگاه حق بر سلامتی، مجله‌ی پژوهش‌های حقوقی، سال هفتم، شماره ۱۴، ۱۳۸۷.

صادقی، محسن، چالش‌های حقوق و اقتصادی ثبت جدید (کاربردهای جدید دارویی) برای کشورهای در حال توسعه حقوق، مجله دانشکده حقوق (علوم سیاسی)، ۱۳۸۹.

صادقی، محسن، در حمایت از اختراعات دارویی و چالش‌های حقوق بشری، فصلنامه حقوق، مجله دانشکده حقوق و علوم سیاسی، دوره ۳۹، پاییز، ۱۳۸۸.

صادقی، محسن، مفهوم و اعمال نظم عمومی در مراجع قضایی و شبیه قضایی و جلوه‌های نوین، مجله دانشکده حقوق و علوم سیاسی و دانشگاه تهران، ۱۳۸۴.

فتحی زاده، امیر هوشنگ، بررسی حق اختراع در مقررات TRIPS، مطالعه موردی حق اختراع محصولات دارویی، مجله پژوهش‌های بازرگانی، ۱۳۸۲.

نیاورانی، صابر، جاوید، احسان، حق دسترسی به داروهای اساسی در چهارچوب موافقت‌نامه تریپس و چالش حمایت از حق بین‌المللی بشر بر سلامت، مجله حقوق بین‌المللی، شماره ۵۴، ۱۳۹۴.

مافی، همایون، ابهری، حمید، محسن زاده، احمد علی، بررسی استثنائات حقوق مالکیت ادبی و هنری با تأکید بر موافقت‌نامه تریپس، فصلنامه حقوق پزشکی، ویژه‌نامه حقوق مالکیت فکری، ۱۳۹۵.

منفرد، مهوش، تعارض اصل حمایت از اختراعات دارویی و حقوق بشر؛ تفسیر حقوقی ماده ۲۷ موافقت‌نامه تریپس،

Salazar, Silvia, Intellectual Property and the Right to Health, in: WIPO in Collaboration with the Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights, Intellectual Property and Human Rights, (Geneva: WIPO Publications), 1999

Toebe, Brigit, Towards an Improved understanding of the International Human Right to Health, 21 HRQ 661, 1999.

وبسایتها

<http://www.apps.who.int/gb/ebwha/pdf-files/EB,30-en.pdf>

operators liability for third-party patent infringement. *Computer Law & Security Review*, 35(6), 105347, 2019

Joseph, S. Blame it on the WTO? A Human Rights Critique. *Oxford Scholarship*, .۲۴۸, ۲۰۱۱

Khan, K. Striking a Balance in Compulsory License Legislation. *Geo. Mason J. Int'l Com. L.* 5, 221, 2013

Liu, K. C. The Need for and Justification for a General Competition-Oriented Compulsory Licensing Regime. Available at SSRN 3127409, 2018

Pereira, A. L. Software interoperability, intellectual property and competition law—Compulsory licenses for abuse of market dominance. *Computer Law & Security Review*, 27(2), 175-179, 2011

